

נדב ספרן: נודיניות נפלגתית בישראל (א)

אם גם נכון הדבר שהמשטר התחוקתי של ישראל מטושטש בהשוואה לדמוקרטיזם אחרות, הרי משטר-המפלגות מפותח בה יותר, מן הסתם, מכל משטר מדיני אחר בעולם החפשי. בארצות-הברית, למשל, "הומצאו" המפלגות כדי להפעיל את התחוקה; בישראל התחוקה, במידה שהיא קיימת, "הומצאה" על-ידי מפלגות והוגבלה על-ידי דרך פעולתן. המפלגות קדמו לא רק לתחוקה אלא גם למדינה עצמה; לאמיתו של דבר, היו מן המכשירים העיקריים שיצרו אותה.

במרוצת עשרים-וחמש שנה של קיום ריבוני פיתחה ישראל מגננון מפלגתי מסועף מאד, מימסד צבאי אדיר-כוח, וכל מיני קבוצות-לחץ הממלאות תפקידים נכבדים בחייה; אולם מסתבר ששום צד בעל-משמעות בחיים האלה, בין הפנימיים ובין החיצוניים, בין בעבר ובין בהווה, אין להבינו כהלכה בלי להתחסס למפלגות, לתכונותיהן ולדינאמיקה שלהן.

משטר-המפלגות בו פתחה ישראל את קיומה כמדינה ריבונית עוצב על-ידי המסיבות שנתלוו למאמץ הצינוני להקים בארץ-ישראל בית לאומי ליהודים, ואחרי-כן מדינה יהודית. אותן מסיבות העניקו למשטר שהוא מספר תכונות שבצירופן הבדילו אותו מכל משטר-מפלגות אחר. הן גם העניקו לו כוח אדיר מאד של אינרציה שהתנגש חוזר וחוזר עם המציאות המשתנה של קיומה של ישראל ונסיונה. התוצאה היתה חיים מדיניים סוערים למדי, שגררו עמם בכל-זאת תהליך הדרגתי של הסתגלות שבמידה רבה שינה את אפיו של המשטר תוך שלא נגע כמעט כלל בצורתו ובחזותו החיצונית. מלחמת-יוני, והמשבר שקדם לה, הביאו את תהליך ההסתגלות לשיאו, ואילו מה שבא לאחר המלחמה העמיד את משטר-המפלגות כולו בפני האתגר הנמרץ ביותר בכל תולדותיו לתיקונו המחודש. היסוסי מנהיגיה המדיניים של הארץ ונסיונם לתמרן נוכח אותו אתגר הם במידה רבה מאד הסיבה לאופי ההססני, הפורמאליסטי של מדיניות-החוץ שמנהלת ישראל, "מן היד אל הפה", מאז אותה מלחמה ביחס לסוגיות שהעלתה אותה מלחמה.

לנושא הזה כולו נגש תחילה על-ידי ניתוח סימני-ההיכר של משטר-המפלגות שקיבלה ישראל בירושה, תקורתם בימים שלפני המדינה, והדחף שנתנו למשטר המדיני הישראלי. אחרי-כך גנתה את הלחצים המנוגדים לתמורה, הנובעים מנסיונה של ישראל, ואת הצורה בה הסתגל משטר-המפלגות כדי לעמוד בלחצים אלה. ולבסוף, נעיין בהשפעה המיוחדת של מלחמת-יוני והימים שלאחריה ונגסה להעלות כמה ניחושים ביחס לעתידו של המשטר.

משטר-המורשה והשפעתו

משטר-המפלגות שקם בישראל בראשיתה היו לו ארבע תכונות עיקריות: (1) ריבוי של מפלגות; (2) אוריינטציה אידיאולוגית חזקה מאד ופוליטיקה מפלגתית פעילה ביותר; (3) הרחבת הפעילות המפלגתית אל כל תחומי החיים; ו-4) דרגה גבוהה מאד של ריכוז הסמכות המפלגתית. קווים אלה גוטים היו לחזק זה את זה, ובכך העניקו למשטר בכללו נטייה "שמרנית" חזקה מאד.

ריבוי המפלגות

ראשיתן של המפלגות המדיניות של ישראל נעוצה היתה בחיים המורכבים והקדחתניים של ההסתדרות הציונית העולמית ובארגון המימשל-העצמי של היישוב בימי המנדט. משך עשרות-שנים לפני הקמת המדינה התחרו קבוצות שהתקראו מפלגות או תנועות במרץ רב על השליטה בשני הארגונים האלה ועל ההשפעה בהם או עליהם. שעה שהכריזה ישראל על עצמאותה כבר היו מפלגות אלו מגובשות כל-כך עד שפשוט החליפו את המטרה לפעולותיהן ובשאר מובנים המשיכו בפעולתן בלי הפרעה קלה-שבקלות. כל התכונות שפורטו למעלה, לרבות ריבוי המפלגות, כבר היו קבועות ומושרשות.

בבחירות לכנסת הראשונה שנערכו בינואר 1949 התחרו עשרים-וארבע מפלגות וארגונים ברשימות משלהם, וששה-עשר הצליחו להעביר מועמד אחד או יותר ל-120 המושבים. עשר מתוך הרשימות שהצליחו ייצגו מפלגות ותיקות "עיקריות", ושתיים ייצגו מפלגות ערביות מסונפות למפלגות יהודיות. בזה נביא רשימה של המפלגות העיקריות ושל אחוזי הקולות שהשיגה כל אחת מהן בבחירות הללו:

תוצאות הבחירות לכנסת הראשונה (ינואר 1949)

מפא"י	35.7%
מפ"ם	14.7%
החזית הדתית המאוחדת	12.2%
חירות	11.5%
ציונים כלליים	5.2%
פרוגרסיבים	4.1%
קומוניסטים (מק"י)	3.5%
מיעוטים	3.0%
רשימות אחרות	<u>10.1%</u>
	100%

הטעמים לריבוי זה של מפלגות הם אותם טעמים המונחים ביסודו של כל משטר רב-מפלגתי: חלוקה רב-צירית של דעת-הקהל, כלומר גיבושה של דעת-הקהל המאורגנת סביב מספר סוגיות החוצות זו את זו, ושיטה של נציגות יחסית. בישראל של 1949 היתה דעת-הקהל מפולגת סביב חמש סוגיות עיקריות, שכולן היו מורשת הנסיון שקדם למדינה והשתנו אך מעט עם הקמת המדינה. ראשית, היתה הסוגיה של התורה הסוציו-כלכלית הבסיסית. כאן נחלקו חמש מפלגות-שמאל

(המפלגה-הקומוניסטית-הפלשתינאית, מפ"ם, מפא"י, הפועל-המזרחי ופועלי-אגודת-ישראל) על חמש מפלגות הימין (המפלגה הפרוגרסיבית, מפלגת הציונים הכלליים, תנועת החירות, המזרחי, ואגודת-ישראל). גם בתוך כל קבוצה של מפלגות היו חילוקים נכבדים להלכה ולמעשה בסוגיות סוציו-כלכליות, כגון אלה שהפרידו בין מפ"ם, על המארקסיזם הדוגמאתי שלה, ובין מפא"י, על הסוציאליזם הפראגמטי הנזיל שלה, או בין נטייתה של חירות לנהלגות לאומית לאמונתם של הפרוגרסיבים ביזמה חפשית. אך בין כמה מן המפלגות לפחות—למשל, בין הקומוניסטים למפ"ם; בין מפא"י להפועל-המזרחי ופועלי-אגודת-ישראל; בין חירות או המפלגה הפרוגרסיבית וכל אחת מיתר מפלגות הימין או כולן—היו החילוקים הסוציו-כלכליים מועטים ביותר או שלא היו קיימים כלל ולא היה בהם כדי להצדיק קיום מפלגות נפרדות, לולא חצו סוגיות אחרות את השקפותיהן הסוציו-כלכליות הדומות והבדילון בשטחים האחרים הללו. אחת מאלו היא השאלה הדתית, שהיתה הציר העיקרי השני של דעת-הקהל.

סוגיית מקומה של הדת במדינה הפרידה בין הפועל-המזרחי ופועלי-אגודת-ישראל לבין שאר המפלגות השמאליות ובין המזרחי ואגודת-ישראל לבין שאר מפלגות שבימין. כל ארבע המפלגות האלו ביקשו להקים בישראל מדינה המבוססת על ההלכה היהודית; אבל המזרחי ושלוחתו הפועלית, הפועל-המזרחי, השתתפו הרבה עשרות-שנים במלוא המידה במפעל הציוני ואילו אגודת-ישראל ושלוחתה הפועלית, פועלי-אגודת-ישראל, התנגדו למפעל הציוני לפי שראו בו משום דחיקת-הקץ, וחבריהן באו לארץ-ישראל מתוך שיקולים דתיים או מעשיים טהורים. הקמת המדינה הגיעה אותן להסתגל ולקבל אותה כעובדה קיימת וכן לפעול על-מנת להשפיע על מדיניותה בתוך מוסדותיה, צעד שקצת מחבריהן מסרבים לעשותו עד היום. המפלגות הדתיות כקבוצה נתקלו בכל מיני עמדות אצל המפלגות האחרות ביחס לשאלת הדת. כל שאר המפלגות התנגדו למדינה תיאוקרטית, אף שפולן פרט לקומוניסטים הכירו בערך התרבותי-הלאומי של התנ"ך ויסודות מסוימים שבמסורת היהודית. בעניינים הנוגעים במפורש לדת נחלקו העמדות בתוך המפלגות האחרות, החל בסובלנות שבהתחשבות וגמור באנטי-קלריקאליות מתונה, להוציא את אנשי מפ"ם והקומוניסטים שהיו אתאיסטים חילוניים מיליטנטיים. סוגיה נוספת שסייעה להצדיק את החלוקה בתוך הימין והשמאל כאחד היתה קשורה בהגדרת התביעות הלאומיות והטריטוריאליזם של הציונות. עד שלא הודיעה ברית-המועצות על תמיכתה בחלוקה ובהקמת מדינה יהודית, התנגדה המפלגה-הקומוניסטית-הפלשתינאית מכל-וכל למפעל הציוני ולשאיפת המדינה. התנגדות זו קבעה את החילוק העיקרי בין מפלגה זו לבין השומר-הצעיר, אחד הרכיבים של מפ"ם, שחשבה עצמה ציונית אך פרט לזה היתה שותפת עם הקומוניסטים במשנתם המארקסיסטית האדוקה ובזיקתם לברית-המועצות. השומר-הצעיר מצדו נבדל מיתר מפלגות השמאל בזה שהטיף לא למדינה יהודית טהורה בארץ-ישראל אלא למדינה דו-לאומית יהודית-ערבית.

במחנה-שכנגד נבדלו קודמיה של חירות, המפלגה הרביזיוניסטית ושלוחתה הצבאית המחתרנית, האצ"ל, מן הציונים-הכלליים שעמהם שותפים היו בעיקרים סוציו-כלכליים דומים מאד, ומשאר המפלגות בכללן, בתביעתם לכל ארץ-ישראל משתי גדות הירדן ובכוננותם להילחם למטרתם לבדם, מחוץ למסגרת המוסדות הציוניים. הנטייה הזאת האחרונה העמידה את היישוב בפני סכנה של מלחמת-אחים שבועות אחדים אחרי קום המדינה ועוררה את בן-גוריון, ראש הממשלה הזמנית, לצוות לירות באניית הנשק שהביא האצ"ל, אלטלנה, ולטבעה.

הקמת המדינה והטלת מרותה אילצו את הקומוניסטים, את השומר-הצעיר (שהתאחד עם אחדות-העבודה במפ"ם) ואת חירות להסתגל לעובדות אלו, אבל עמדותיהם מלשעבר מצאו צורות ביטוי חדשות שהוסיפו ליחד אותם. הקומוניסטים, למשל, גם אם קיבלו את עובדת קיומה של ישראל, הוסיפו לפסול את התורה הציונית שביסודה, שלפיה היתה ישראל לא מדינה יהודית בלבד אלא מדינת-היהודים, והם הוסיפו להתנגד לכל מסקנותיה העיוניות והמעשיות של תורה זו. מפ"ם, אף שהסתלקה מרעיון הדו-לאומיות, ראתה עצמה אפטרופסית על זכויותיו של המיעוט הערבי ודרשה להמתיק את ההגבלות שהוטלו עליו מטעמים בטחוניים. חירות, אף כי מיעטה לדבר בגלוי על אירידינטה ישראלית ואחרי פרשת אלטלנה קיבלה את משמעת המדינה על כוחותיה המזוינים, קראה לעמדה לוחמת יותר ביחסיה של הארץ עם שכנותיה והוסיפה לצדד ב"פעולה ישרה" כהפגנות-רחוב ומרי אזרחי כדי לקדם את מטרתיה ולהתנגד לממשלה.

האוריינטציה במדיניות-החוץ הגבירה את חילוקי-הדעות בסוגיות הקודמות ונתנה להם משנה-צידוק. השומר-הצעיר מדומה היה כאילו תמיכתה הפעילה של ברית-המועצות בישראל אימתה סופית את אמונתו משכבר שבאחד הימים תכיר המולדת הסוציאליסטית במעלותיו הטובות של הסוציאליזם הציוני ובזאת יוסר הסייג האחרון שהיה לו להשומר-הצעיר בהזדהותו עם ברית-המועצות ובמסירתו המוחלטת אליה. בעיצומה של המערכה להקמת ישראל, המריץ אפוא השומר-הצעיר את מפ"ם להטיף בהתלהבות לאוריינטציה פרו-סובייטית לגמרי במדיניות-החוץ וראה בעין רעה כל סימן להשפעה אמריקאית או ציונית-בורגנית בישראל. בקצה השני של הקשת היו חירות והציונים-הכלליים אנטי-סובייטיים מושבעים וצידדו בהתייצבות גלויה לימין המערב. בין שתי הקבוצות עמדה מפא"י, שהסוציאליזם הלא-דוקטרינרי שלה לא חייב אותה לא כלפי מזרח ולא כלפי מערב. מפא"י החלה דרך-גישוש באוריינטציה של "נייטרליות חיובית" (היא קראה לכך "אי-הזדהות"), שנקטה מטעמים פראגמטיים ונתונה היתה לשינוי מטעמים פראגמטיים.

ב-1949 לא נחשבו היחסים עם הארצות הערביות סוגיה ממדרגה ראשונה שהרי הכל ציפו לכך שהסכמי שביתת-הנשק שעתה-זה נחתמו, או שעליהם התנהל משא-ומתן, יוליכו לשלום. אבל בהשקפתן של כמה מפלגות על המלחמה האחרונה עם הפלשתינאים והמדינות הערביות מובלעת היתה עמדה שעד-מהרה הצמיחה גם בשאלה זו חילוקי-דעות על האוריינטציה המדינית. מפ"ם גרסה שהאפנדים והפחות

הם שהסיתו את הערבים להתנגדות מזוינת וזאת לתועלתם שלהם ולרעת המוני העמלים, שהאינטרסים שלהם מחייבים שלום ושותף-פעולה עם מעמד-הפועלים היהודי. לכן, כאשר סירבו הממשלות הערביות לכרות הסכמי-שלום עם ישראל, טענה מפ"ם שאין היא מופתעת ושהיא נושאת עיניה לעלייתם של משטרים מהפכניים בארצות הערביות כתנאי ליישובו של הסיכסוך הערבי-הישראלי. בקצה שכנגד נטתה חירות לראות במלחמה, כמו גם בעשרות-השנים של מאבק שקדמו לה, מעין מלחמת-קיום דארווינית בין שתי קבוצות אתניות שתוכל להסתיים רק בנצחונה הגמור של האחת ובהכנעת זולתה. לפיכך סבורה היתה כי כוח וקשיחות הם הערובה היחידה לכך שבסופו של דבר ינצח הצד היהודי. בין שני הקצוות האלה תפסה מפא"י עמדת-ביניים טיפוסית. היתה בה הכרה עמומה שההמונים הערביים עשויים להרוויח משיתוף-פעולה עם היהודים ולא היו מגלים איבה לציונות ולוא ההסתה מצד מנהיגיהם, המתיראים מן הדוגמה של היישוב המתקדם וישראל. מתוך כך שותפת היתה, אם גם בתוקף-הכרה פחות, לתקוותיה של מפ"ם שעתידיה התמורה החברתית בארצות הערביות לסייע להבנה בין ערבים ליהודים. בתוך כך היתה בה תחושה שאולי הענין מהותי יותר, כגון התנגשות של תרבויות או שאיפות לאומיות, ולכן רק כוח ודיפלומטיה ישכנעו את הערבים לקבל את היהודים במחיצתם ולפנות להם מקום.

סוגיה חמישית שעוררה חילוקים מדיניים קשורה היתה ב"בעיה העדתית". ב-1949 הקימו הערבים כמה מפלגות זעירות למען תישמענה קובלנותיהם ודרישותיהם של הערבים. זמן רב קודם-לכן הקימו יהודים ספרדים, תימנים ויוצאי מרכז-אירופה קבוצות מדיניות נפרדות לקידום האינטרסים שלהם נוכח יתרון כוחם של האשכנזים ויוצאי מזרח-אירופה. לא ב-1949 גם לא אחרי-כן לא הצליחו ארגונים מדיניים שעל בסיס אֶתני להיעשות כוחות מדיניים חשובים בדרג הלאומי. אבל "הבעיה העדתית" עצמה נעשתה עד-מהרה סוגיה רצינית של שילוב חברתי וליצור איום כבוש של פילוג מדיני חדש.

ריבוי המפלגות בישראל—ולפני הקמתה, בהסתדרות הציונית וביישוב—שאב עידוד במידה רבה מן העובדה שכל השלושה אימצו להם את שיטת הנציגות היחסית. לפי שיטת הבחירות הנהוגה כיום בארצות-הברית ובבריטניה הרי המועמדים לכהונה—בין לנשיאות, בין למשרת מושל-מדינה, בין למושב בקונגרס או בפרלמנט—מתחרים זה עם זה במחוז-בחירות נתון ולבסוף זוכה המועמד שקיבל רוב-קולות ואילו ריבוי אינם מקבלים מאומה. מועמד-לנשיאות שהובס אפשר שיקבל הרבה קולות במדינתו, אבל כל הקולות האלה אינם מזפים אותו בשום דבר מפני שלא השיג את רוב-הקולות הדרוש. בדומה לכך, יכולה מפלגה להעמיד עשרות מועמדים לקונגרס או לפרלמנט בעשרות מחוזות-בחירה ובכך להשיג הרבה מאד קולות ברחבי הארץ כולה, אך כל עוד לא תקבל רוב במחוזות-בחירה ספציפיים הרי כל קולותיה לבטלה. הואיל ובחירות מחייבות הרבה עבודה והוצאות, הרי לפי שיטה זו אין מפלגה עשויה להציג מועמד אלא אם כן יש לו סיכויים טובים לנצח. יתר על כן, בבחירות לקונגרס או

לפרלמנט, אם אין מפלגה יכולה להשיג את בחירתם של מספר צירים על-מנת שתהיה לה מידה של השפעה בגופים אלה, נוטה תהיה להסתלק כליל מן המירוץ, או לעשות אגודה אחת עם איוו מפלגה גדולה. הגה כך שיטה זו של מחוזות הבחורים ציר אחד ובחירות רובניות מרתיעה את הפיצול המדיני ומעודדת את הריכוז.

לעומת זה, בשיטת הנציגות היחסית כל הגורמים קושרים קשר להפיק את התוצאות ההפוכות, בפרט כאשר השיטה מופעלת בעקיבות ובלי שום תיקון כמו בישראל. כאן הארץ כולה נחשבת מחוץ-בחירה אחד אשר לו מוקצים כל המושבים בכנסת, ולאחר הבחירות הללו מתחלקים בין המפלגות השונות בהתאם למספר הקולות שהשיגה כל אחת מהן. כך אפשר שתקבל מפלגה אחת בכל מקום-יישוב רק קולות מעטים (שלפי השיטה האמריקאית יתבזבוזו לגמרי)—אך בצירופם ברחבי הארץ כולה אפשר שיעניקו לה מנדטים אחדים. דבר זה כשלעצמו ממריץ הרבה מפלגות להיכנס למערכת-הבחירות באורח בלתי-תלוי; אבל השפעתה של השיטה מרחיקה לכת יותר. משום שהרבה מפלגות נכנסות למערכת-הבחירות ומצליחות לזכות בכמה מושבים, התוצאה הסופית היא שאין לך מפלגה אחת המסוגלת להשיג רוב בכנסת, ויכולות לקום רק ממשלות-קואליציה. דבר זה נותן אפילו למפלגה זעירה מאד סיכוי להכניס אחד או שנים מציריה לממשלה ובכך המאמץ כולו נעשה כדאי וכדאי להמשיך בו. אין המרץ למפלגות קטנות להתמוזג שהרי דבר זה לא יביא להן שום תועלת של ממש, וכנגד זאת יש למיעוט בלתי-מרוצה בתוך מפלגה קיימת כל הטעמים שבעולם לפרוש ולהקים מפלגה משלו. הגה כך השיטה כולה מרתיעה ריכוז מדיני ומעודדת פיצול. היא מעודדת קבוצות מדיניות לשים דגש בסוגיות ובקווים המפלגים ביניהן ולא באותם אינטרסים המשותפים להן אולי.

עתה שראינו איך חלוקה רב-צירית של דעת-הקהל ונציגות יחסית קושרות קשר להצמיח ריבוי של מפלגות, השאלה הבאה היא מדוע השתרשו שני הגורמים האלה בישראל או בארגונים המדיניים שקדמו להקמת המדינה—ההסתדרות הציונית העולמית והמימשל-העצמי היישובי.

בדרך-כלל, במקום שחברה מפולגת כבר בין מספר עמדות קבועות החוצות זו את זו בהגיע השעה לכינון שיטה נציגותית, ובמקום שאין אותה חברה רוצה או יכולה לדחוק עמדה אחת או אחדות מן העמדות האלו, אין מגוס מלכונון משטר של נציגות יחסית, המנציח ומגביר את הפילוג התחילי הזה. אי-אלה תיקונים בשיטת הנציגות היחסית אפשר שיפחיתו במידה ידועה את מספר החילוקים; אבל תרופה יסודית אפשר להשיג רק בדרך של הסתגלות הדינית ומיווגים-מרצון בין המפלגות שלאחר-מכן אפשר יהיה לבססם על-ידי ריפורמה בשיטת הייצוג. לעומת זה, במקום שדעת-הקהל מתחלקת רק לשתי עמדות מגובשות או לשתי מערכות של עמדות מקורבות בזמן שצריך לכונון שיטת ייצוג, הציבור חפשי לבחור לו כל שיטה של ייצוג, והשיטה בה יבחר תהיה לה השפעה מכרעת על מספר המפלגות העשויות לקום במרוצת הזמן. אם יאמץ לו הציבור שיטה של מחוזות-בחירה ליחידים ובחירות רובניות, אדעת נותנת שתונצח החלוקה לשנים. אפשר שכל הזמן תתעוררנה הרבה סוגיות

חדשות, אבל נטייתן תהיה להשתבץ במסגרת השניות הקיימת. אפשר שתשבשנה את מאזן-הכוחות בין שתי המפלגות, תשנינה את אפיינן ושמותיהן, אך הן לא תשנינה את המתכונות הכפולה. לפרקים אפשר שאיזו סוגיה גורלית תצמיח מפלגה שלישית, אבל הדעת נותנת שלטווח ארוך תחזיר שיטת הייצוג את החלוקה הכפולה על-ידי כך שהמפלגות הקיימות "תשדודנה" את הרעיונות המוצלחים של המפלגה החדשה או על-ידי שהמפלגה החדשה תדחף אחת מן המפלגות הקיימות הצדה והיא עצמה תיעשה המפלגה הגדולה השניה. אבל אם החברה שנחלקה בתחילה לשתי עמדות קבועות מאמצת לה את שיטת הייצוג היחסי, הרי הסוגיה הבאה העשויה להתעורר, או הפולמוס הבא העשוי להתגלע בתוך אחת מן המפלגות הקיימות, כמעט ודאי יצימיתו עוד מפלגה, ועוד אחת; ומשעה שאירע דבר זה, קשה לשנות לגמרי את שיטת הייצוג בלי להזדקק לאמצעי-דיכוי. לכן השאלות הגורליות הקובעות את מספר המפלגות הן: איך התפלגה דעת-הקהל המגובשת בזמן שקמה שיטת הייצוג? ואם עדיין לא היתה דעת-הקהל מגובשת אז, או אם היתה מגובשת לפי חלוקה כפולה—מה שיטת הייצוג שנתקבלה?

כאשר הקים הרצל את ההסתדרות הציונית העולמית שתדבר ותפעל למען השאיפת המדיניות-הלאומיות של היהודים, היו תומכיה בעלי השקפות מגוונות ביותר. הם באו מכל קצווי תבל, מכל מיני סביבות ומכל שכבות החברה, ולכן הביאו עממם שוני רחב של דימויים מדיניים-חברתיים אידיאליים לקוחים מן הסביבות השונות שלהם. ואף כי בזמן שנוסדה ההסתדרות הציונית ומשך שנים אחדות אחרי-כן עדיין לא לבשו העמדות והדימויים האלה צורה של מפלגות מאורגנות, הרי טיבה של ההסתדרות הציונית וטיב המסיבות שבהן פעלה מנעו את כינונה של שיטת-בחירות אזורית ורובנית ועד-מהרה פיתחו שיטה של נציגות יחסית, על כל תוצאותיה הלא-נמנעות.

מיסדה של ההסתדרות הציונית קרא לה "המדינה היהודית בדרך", ולעתים קרובות נחשבו מוסדותיה מוסדות ממלכתיים למעשה. התיאורים וההשוואות האלה, גם אם התברר שהיה בהם מן הנבואה במובן היסטורי כללי, תועלתם מתמעטת כשאנו מבקשים להבין את האופי והדינאמיקה המדיניים של ההסתדרות הציונית ומוסדותיה. להוציא אי-אלה גזירות-שוות פורמליות, לא היה להם שום צד משותף עם הגופים שאליהם השוו אותם. לאמיתו של דבר, היתה ההסתדרות הציונית נבדלת הבדל ניכר משאר תנועות לאומיות—שגם הרבה מהן, דרך-אגב, אפשר לכנותן "מדינות בדרך"—שכן העם אשר בשמו התימרה ההסתדרות הציונית לדבר היה מפורז ברחבי העולם כולו והיה בחזקת מיעוט מבוטל בשטח-הארץ שהיה מושא שאיפותיה. הואיל ולא היתה ההסתדרות הציונית ממשלה החייבת למשול בשטח-ארץ נתון, לא היה כל טעם בייצוג של מחוזות טריטוריאליים. וגם אם היתה הנציגות האזורית רצויה מאיזה טעם אחר, הרי היתה חסרת-שחר ביותר משום שההסתדרות הציונית לא פעלה בגבולות טריטוריאליים מוגדרים. על-כל-פנים, הצבעה רובנית לא היתה רצויה כל-עיקר שכן כרוך היה בה יסוד של כפייה, ועל הכל משום שבהכרח היתה

עתידה להשאיר בלא ייצוג חלק ניכר מן החברים, אם לא את רובם—מצב אבסורדי בשביל הסתדרות שסמכותה היחידה היתה הסמכות המוסרית שבטענה שהיא מיצגת כל מיני יהודים ואשר משום כך היה כל חבר נוסף דרוש לה כמעט באותה מידה שהיתה היא דרושה לו. לכן דומה היה כי אין דבר טבעי יותר מזה שתאמץ לה ההסתדרות הציונית את השיטה אשר אימצה, שיטה אשר פשוט הקצתה לכל מספר נתון של חברים את הזכות לשלוח ציר לקונגרס, המוסד הייצוגי העליון של התנועה.

עם שעשתה התנועה הציונית חיל והיתה לכוח בעל חשיבות בקרב היהודים ובזירה המדינית הבינלאומית, באו הרקע המגוון של חבריה יחד עם שיטת הייצוג שנקטו מוסדותיה המאורגנים והצמיחו מספר רב של סיעות ומפלגות. אחדות עגו להן עוגה לעצמן מחמת הטאקטיקה שביקשו להתוות לתנועה, אחרות מסביב לאישים מנהיגים, ועוד אחרות מטעמים הקשורים באופי הדתי, החברתי והכלכלי של המדינה-לעתיד. היו ששאבו השראתם מן הדמוקרטיה הליברלית של מערב-אירופה, אחרים מן הקאפיטליזם האוטוריטארי של גרמניה הווילהלמית, ועוד אחרים מן האוטופיאניזם האידיאליסטי או מן הסוציאליזם המהפכני של מזרח-אירופה. האוריינטציות השונות, שנפגשו פגישה חטופה בקונגרס ציוני עולמי אחת לשנתיים, לא יכלו להיעקר על-ידי הנהגה אחת פסקנית בלי לשתק את ההסתדרות כולה, גם אם היה רוב מובטח לאותה הנהגה. התנועה הציונית כארגון וולונטארי חלשה היתה מכדי לאכוף שלטון-רוב בלתי-מסויג, שהרי המפסידים בהתמודדות חשובה עלולים היו לפרוש ולהקים גופים ציוניים נפרדים, ובכך לפורר את הציונות לחבורות-חבורות רפות-אונים. לכן, בגלל הצורך החיוני לשמור על האחדות הפורמלית של ההסתדרות הציונית העולמית, כובדו תמיד זכויותיהן של מפלגות המיעוטים: הן קיבלו ייצוג בהנהלה הציונית ובוועד-הפועל-הציוני שניהלו את העניינים בין הקונגרסים העולמיים, וחבריהן קיבלו משרות בפקידות הציונית. עם הזמן פיתחו המפלגות הציוניות ארגונים ומוסדות משלהן בארצות שבהן היו ריכוזים יהודיים גדולים ביותר; וכאשר היגרו חבריהן לארץ-ישראל הביאו עמם את המטען המפלגתי והדגל המפלגתי. בשנות ה-20 הקימו הציונים שמקרב-באו מסגרת תחוקתית לכל היישוב העברי בארץ-ישראל וביקשו משלטון המנדט הכרה במסגרת זו יחד עם זכות להטיל מסים על בני היישוב. ההכרה והזכות ניתנו, אבל בתנאי שתובטח נציגות יחסית לקבוצות עדתיות בקהילה ותישמר לכל אחד הזכות לפרוש מן הציבור מכל-וכל. אותה שיטה וולונטארית ואותו כורח לכלול חברים רבים ככל האפשר ולשמור על האחדות כלפי-חוץ פעלו אפוא גם במוסדות השלטון-העצמי של היישוב, וזאת במגמה להבטיח את הנהגת הייצוג היחסי ולהגן על קיומה של הסיעה העצמאית הקטנה ביותר. ביישוב אפילו הודגש הדחף לחיי-מפלגה עצמאיים מפני שלכל אחת מן החטיבות ניתנה הזדמנות לממש את האוטופיה האידיאולוגית שלה, בין בצורה של קיבוץ שיתופי, עיבוד פרדסי הדרים במסגרת היזמה החפשית, או הקמת קואופרטיבים ובין בייסוד בתי-מדרש דתיים.

כשהוכרזה המדינה ב-1948 כבר היו המפלגות מבוססות כל-כך עד שלא היה מקום אפילו לחשוב על שינוי כלשהו. כל אחת מהן כבר פיתחה אידיאולוגיה משלה, מוסדות משלה, פראוילוגיה משלה, אוליגארכיה משלה ואינטרס-של-חוקה משלה, ורובן התרגלו לחיות, לפעול ולהתנצח זו עם זו. כשהכריזה הממשלה הזמנית הראשונה של ישראל על בחירות לפנסת הריבונית הראשונה, קבעה את הנציגות היחסית כשיטת הבחירות הטבעית.

אורינטציה אידיאולוגית ופוליטיקה אינטנסיבית באקלים ספוג הפראגמטיזם של עסקי-הפוליטיקה האמריקאיים והבריטיים המונח "אידיאולוגיה" מלווה בנות-גון של דוגמאיות, חוסר-ריאליזם וקנאות ממש כמו שהמונח "תעמולה" נושא עמו צלילי-לוואי של הונאה וכזב. כאשר מפלגות ופוליטיקאים אמריקאיים ובריטיים מדברים על רעיונות מופשטים מדברים הם על "עקרונות", לעולם לא על אידיאולוגיות; וכשהם מבקשים לעשות נפשות להשקפה-תיהם הם נוקקים ל"פרסומת", לעולם לא לתעמולה או לאינדוקטרינציה חלילה. אולם באקלים של הפוליטיקה בישראל היה "פראגמטיזם" עד לא מכבר מונח של גנאי המרמוז על אפורטוניזם וקוצר-ראות או אף על הזוועה המוסרית של קידוש האמצעים מכוח המטרה. מפלגה שלא נשאה דגל של אידיאולוגיה מפותחת ולא שקדה על אינדוקטרינציה לא היתה אלא חבר אפורטוניסטים שעניניהם רק לשלטון ולהתנשאות. לכן היה לכל מפלגה בישראל בטאון אחד לפחות המוקדש כולו או בחלקו לברור "שאלות-יסוד"; היו לה מומחים משלה באידיאולוגיה, מרצים-נודדים שלה, מדרשה משלה ל"פעילים", סמינריונים וימי-עיון משלה, ועדות-תרבות ומועדונים משלה. ותיקים ושומרי "המצפון המפלגתי" מתאבלים על דעיכת הלהט האידיאולוגי בשנים האחרונות באותה נימה שהיו גביאי-קדם משוועים על כך שישראל עושה את הרע בעיני האלוהים. ובדומה למופתיהם המפורסמים יותר, גם הם חוזים הרס וחורבן אלא אם כן "תינחם" ישראל ותשוב לחיות על-פי השראתה האידיאולוגית.

הסיבות לדכנות זו באידיאולוגיה געוצות עוד בסביבה ובמסיבות ההיסטוריות שבהן התפתח המפעל הציוני. הואיל והציונות היתה תנועה שקמה בקרב עם מפורד ומפורד שהיה מיעוט בכל מקום, הואיל ולא היו לה שום אמצעי-כפייה ורק זמן רב אחרי שהחלה, היתה לה אחיזה ממשית בחבל-הארץ שאותו תבעה לעצמה, לא יכלה להישען אלא על שידול ולחץ מוסרי להשגת מטרתה, לפחות עד שתוכל לבצר לה עמדה שתאפשר לה נקיטת אמצעים אחרים. צריכה היתה לדבר על לבם של היהודים הנרדפים ולשכנעם שהפתרון היחיד לסבלותיהם הוא המצע שלה; את שווי-הזכויות והמתבוללים צריכה היתה לשכנע שהיא מציעה להם ערובה יחידה לבטחונם ולכבודם; ואת המחזיקים במסורת צריכה היתה לשכנע שהתכנית שלה עולה בקנה אחד עם רוח היהדות במיטבה. היה עליה לשדל כמה מעצמות עולמיות

לחשוב שהאינטרס שלהן עצמן מחייב לתמוך בה, והיה עליה לשכנע את כל באי-עולם שתכניתה בת-ביצוע. כדי להשיג כל זאת ולסתום את טענותיהם של יהודים וגויים היה עליה לפתח סוציולוגיה שלמה על טיבה וסיבותיה של האנטישמיות, לפרש מחדש את ההיסטוריה והאמונה המשיחית של היהדות, ולחזור ולהעריך תדיר מחדש את עובדות-הכוח העולמיות כפי שיוכלו הציונות וארץ-ישראל להיות מושפעות מהן או להשפיע עליהן. כך נוצר עד-מהרה בית-אוצר כללי של אידיאו-לוגיה שכל המפלגות שבתנועה נטלו ממנו והוסיפו לו תוספות משלהן, כל אחת כנטיית-לבבה.

תחת הנהגתו של תיאודור הרצל פעלה התנועה הציונית זמן-מה כקבוצת-לחץ בינלאומית שמטרתה להשיג צ'ארטר בשביל הבית הלאומי היהודי בטרם תארגן את יציאתם הכללית של היהודים מאירופה. אך משעה שעלתה תכנית גדולה זו בתוהו כיונה התנועה את מאמציה לעבודת התישבות אטית של יום-קטנות בארץ-ישראל המבוססת על עמלם של חלוצים מעטים. הואיל והתנאים בארץ קשים היו מאד והחיים בה כרוכים היו בסבל וקרבות לרוב, אפשר היה לגייס מועמדים לעשיית המלאכה רק מתוך אינדוקטרינציה אינטנסיבית קודמת או השתכרות רעיונית. עם התקדמותו והצלחתו של המפעל הציוני נעשו החלוצים הראשונים מיסדיהם ומנהיגיהם של רוב המוסדות והמפלגות שבארץ והטביעו בהם את חותם חיתם היתרה לאידיאולוגיה.

אבל מסתבר שהסיבה היסודית ביותר להתמכרותן של מפלגות ישראליות לאידיאו-לוגיה טמונה במסיבות לידתן וגידולן במזרחה של אירופה על סף המאה. בעת ההיא עמדה שם היהדות בפני משבר חמור ביותר כתוצאה מהשפעת ההשכלה והחמרת מצבם של היהודים. הרבה והרבה יהודים ברוסיה הצארית ובפולין שהצליחו לקנות להם השכלה מודרנית בתקופה הקצרה של ליברליות בשנות ה-60 וה-70 השתכנעו, כמו שהשתכנעו הרבה נוצרים סביבם בתנאים דומים, שדחם מיושנת, דבקה באמונות-הבל, כוזבת, מנוגדת לקידמה, או מזיקה. רבים מהם הגיבו תחילה בכך שהחליפו את דתם באמונה ליהדות אוהדת מן התורות המרובות שהילכו בימים-ההם—ליברליות, "עמזוניות" או סוציאליסטיות—והצטרפו לקבוצות של רוסים אחים-לדעה בנסיון לתקן את החברה הרוסית או לשנותה מיסודה בהתאם לתורה החביבה עליהם. ואולם עקב הריאקציה שבאה לאחר 1881, ובמיוחד עקב התפרצות הפרעות שלעתים קרובות נתקבלו בהסכמה-שבשתיקה על-ידי קבוצות "מתקדמות" ומהפכניות ברוסיה, תפסו רבים מן היהודים האלה כי יהדותם מבדילה אותם מן האחרים ובגללה לא יוכלו להגשים את תורתם בסביבה הרוסית אף אם תשתנה זו תכלית-שינוי. הנה כך זרים היו לא רק לאחיהם שעודם דתיים אלא גם לגויים. יהודים משכילים אחרים, שבזמנו ביקשו להגדיר את הזהות היהודית מחדש על יסוד של תרבות יהודית חילונית נאורה שאותה ניסו ליצור, מצאו והנה המטרה הסופית של פעלם נתונה בעסקנה בגלל מצבם המפוקפק וסיכוייהם המפוקפקים של בני-עמם. אלה ואלה כאחד או בציונות פתרון הולם לבעייתם המאפשר להם לעזר חצנם מן היהדות המסורתית

ולהמירה באלטרנטיבה העדיפה בעיניהם—ובתוך כך להישאר יהודים. כך אפוא צמחו הקבוצות ה"מקף" הציוניות המרובות שדגלו באידיאולוגיות שהיו לא רק תורות מדיניות אלא גם תחליפיות.

הואיל והדבקות בציונות מילאה תפקיד של דת בשביל דור של בני־אדם שאיבדו את דת־מורשתם קנו להם עסקי־הפוליטיקה הציוניים אופי טוטאלי, נלהב, טעון־נפץ שעבר בירושה לעסקי־הפוליטיקה של ישראל. אנשים נלחמו זה בזה במרירות ובחוסר־פשרה המזכירים את הפולמוסים הדתיים, וזאת מתוך הפרה דומה שהגאולה מוטלת על כפות־המאזניים. הידיעה שחייבים הם כולם לשמור לפחות על מראית־עין של אחדות הן מול אויביה של הציונות הן מול תומכיה־ככות מבחוץ שמה כמה סייגים למסקנות המעשיות הסופיות שיכלו המפלגות להסיק במלחמתן; אבל סייגים אלה רק החריפו עוד יותר את העוון והדראמה של המאבק בתוך הגבולות המטושטשים של המותר. כל קבוצה שאפה לקיים את טהרתה האידיאולוגית ופשרה היתה כחטא בעיניה; אפילו מחלוקת טאקטית פעוטה היתה עילה מספקת להקמתה של סיעה חדשה ולהתמקחות אין־קץ מלווה גאומים חוצבי־להבות.

יש שפע מביך של דוגמות ללהט בו ניהלו מפלגות ישראליות את עסקי־הפוליטיקה שלהן. סיעה שמאלנית פרשה ממפא"י ב־1946 וכעבור שנתיים התאחדה עם השומר־הצעיר השמאלי־הקיצוני והקימה יחד עמו את מפ"ם, שנעשתה המתחרה הראשית במפא"י על קולות הפועלים. המאבק בין שתי המפלגות הסוציאליסטיות האלו החריף עד כדי כך שבהרבה קיבוצים מצאו עוזבי מפא"י ונאמניה ששוב אינם יכולים לדור בכפיפה אחת. בכל מקום גירשה קבוצת־הרוב את המיעוט, ובכמה מקומות צריך היה להציב גדרות תיל בין חלקים של אותו קיבוץ עצמו. קשרי־ידידות מימי־הנעורים היו כלא היו, ילדים שגדלו יחד בחברות־ילדים הופרדו, משפחות נשברו. כל זאת בשל סוגיות כגון אם נמכרה מפא"י לקאפיטליסטים או לא, ואם מכרה מפ"ם את גשמתה לרוסים או לא. למרבה־האירוניה הרי זמן קצר אחרי שהגיע פולמוס זה לשיאו נפלגה מפ"ם עצמה לשלושה פלגים בשאלה מה המסקנות המתבקשות מראשית הדה־סטאליניזציה.

הזכרנו כבר את הטבעת אלטלנה ב־1948. פרשה זו, שהביאה את המאבק הממושך בין מוסדות היישוב המאורגן ובין האצ"ל לשיא שעל סף מלחמת־אחים, אפשר ללמד עליה סניגוריה מטעמים של טובת הממלכה, ואפשר אפילו לראות מעשה של חכמת־מדינאים אמיצה בפקודה שנתן בן־גוריון לירות; אבל החדנה על המעשה, הכתרת כלי־הגשק הטראגי בתואר "התותח הקדוש", והיחס שגילה בן־גוריון משך קרוב לעשרים שנה אחרי־כן אל היריב המובס כאילו אינו קיים ואל מנהיגיו כאילו אינם בני־אדם—אלה לא היו אלא מפגן של קנאות לוחטת.

עוד דוגמה אחת יכולים אנו לראות ב"פרשת לבון" הידועה־לשימצה. הפרשה כולה עדיין אינה ברורה כל־צרכה ולא כולה נוגעת לדיון שלנו כאן; עם זאת, אפילו עכשיו ברור כי בכמה וכמה שלבים אפשר היה לישב את הבעיה כולה לולא העדיפו הצדדים היריבים להמשיך במאבקם בלהט ובקשי־עורף. דבר שביסודו היה פלוגתה

בין שר לבין עושי-דברו (חברי מפא"י כולם) בדבר האחריות למתן ההוראה לביצוע פעולת-חבלה פגומה וכושלת במצרים הפך, בסופו של דבר, להיות מריבה-לכל-דורש שנמשכה למעלה משנה ב-61—1960, שיתקה את המימשל התקין ואת החיים המדיניים הרגילים, ולא די שפילגה את מפא"י אלא כמעט אף ריסקה אותה. וכאילו לא די היה בזאת החליט פתאום בן-גוריון, ארבע שנים לאחר-מכן, לשוב לענין הפרשה לאחר שהעמיק להגות בה שנה תמימה במקום-פרישתו; וזאת הפעם הרי דבר שהחל בבקשה של המנהיג הוותיק מיורש-מקומו בחיר-לבבו להקים ועדה משפטית שתחזור ותעיין בבעיה סופו שנעשה מאבק פרוע בין בן-גוריון ואשכול בתוך מפא"י ומחוצה לה וסלע-המחלוקת היה כבר נפשה של ישראל ונקיון-כפיה, לא פחות מכך. כשוך מהומת הקרב סוף-סוף נשאר גורל נשמתה של ישראל בגדר נעלם, אבל שלמותה של מפא"י נופצה כליל עם שפרשו בן-גוריון וחסידיו מן המפלגה לאחר שנשאלו במיעוט בהצבעה והקימו מפלגה משלהם.

משברים מעין אלה מעידים כמאה עדים על המזג של עסקי-הפוליטיקה הישראליים; אבל משקיף בלתי-מנוסה מאקלימים מדיניים רגועים יותר עלול בנקל לטעות ולתלות בהם יותר מדי. חייב אדם להבין שבישראל עסקי-הפוליטיקה מתנהלים פרגיל במיתח גבוה מאד אם רצונו להעריך את חשיבותן האמיתית של התפרצויות מסוג זה. דבר רגיל הוא לגנות את טכסי היריב לא רק כאופורטוניסטיים או אפילו ערמומיים אלא לראות בהם חטאים ופשעים. דבר רגיל הוא שכאשר דוברים דתיים טוענים נגד הצעת-חוק הבאה להבטיח רכוש שרכשה לה אשה קודם נישואיה הם זועקים שסופה של זו להביא חורבן גמור על חיי-המשפחה בישראל. אין זה נחשב דבר יוצא-דופן כאשר הערה שמשמיע שר-החוץ שעניינו בהענשתם של מרצחים גאציים מחוויר לעומת חרדת-אימתו נוכח השואה מאשימים אותו באדישות לפשעים שנעשו לעמו. גוזמות, להטיצור, נאומים מרעישיי-לבבות וכפעם-בפעם התפרצויות של קנאות נלהבת הם לחם-חוקה של הפוליטיקה לפי המסורת שקיבלה ישראל בירושה.

(המשך בחוברת הבאה)